

PEDAGOGIKA A NÁBOŽENSKÁ VÝCHOVA RUDOLFA STEINERA

Comelius Bohlen

Neexistuje poznání bez víry ani
víra bez poznání; stejně tak
neexistuje ani Otec bez Syna ...
Poznání Otce a Syna, které vpravdě
odpovídá poznání přiměřenému
pravidlu, je bezprostřední uchopení
pravdy pravdou...
Poznám'je, abych tak řekl, určitým
druhem zdokonalování člověka
jakožto člověka, neboť on tak
znalostí božských věcí dochází
dokonalosti, a je tak v souladu se
sebou samým i s Božím slovem.
Neboť poznáním dochází víra
svého naplnění.

*Klement Alexandrijský,
Koberce (Strómateis) V,1 a VII,55*

Otázka náboženské výchovy dítěte může být chápána jako ta, která souvisí s nej významnějšími otázkami kultury současné doby, neboť na tomto poli života výchovy se musí až do jednotlivých školních tříd projevit vývoj, který v posledních staletích zachvátil vědomí lidstva. Takže se zde budou uplatňovat tradovaná přesvědčení náboženských společenství stejně jako jejich ostrý protiklad, ztráta všeobsahujícího náboženského citění a jeho forem mocí moderní vědy. To by snad mohla být ta příčina, že dnes určitá nezanedbatelná část lidstva v našem okolí vyrůstá bez náboženské výchovy. Veškeré naše životní podmínky zrcadlí „hrdý“ stupeň osvobození moderního člověka od životních obsahů, které byly kdysi považovány za ty nejposvátnější. Současně nás však

tíží ochromující moc materialismu, který musí nutně zničit jakýkoli skutečný náboženský život.

V základu moderní vědy spočívá přírodovědecké myšlení. Přírodní vědy dosáhly obrovsky velkolepých pokroků. Nepochybná je objektivita jejich metody. Neexistuje žádný vědní obor, který by nebyl pod jejich vlivem. Moderní rozumové myšlení zná pouze školené pozorování vnějších, hmotných předmětů. Jestliže dějinný výzkum, literární věda a teologie spočívají pouze ve studiu vnějších dokumentů, vykazují také účinek této skutečnosti. A přesto: ať už jsou výsledky přírodních věd sebemohutnější, o to méně mohou tyto vědy přispět k řešení takových otázek člověka, k nimž patří i jeho morální, sociální a náboženské potřeby, neboť ty koření v duchovně-duševních skutečnostech lidského nitra. Pro přírodní vědu musí tedy znamenat úplné nic. Jak si stojí člověk jakožto bytost sahající nad rámec pouhých přírodních zákonů vzhledem k bytí světů? Jsou jeho ideály, hnací síly jeho mravního jednání, pouze nesmyslnou pěnou na moři nutnosti světů? Co je smrt a zrození? Jak se chová lidská duše k věčnosti? Na to nedokázala přírodní věda nikdy odpovědět. Její hlavní zaměření spočívá v tom, aby vymazala člověka, a tak pronikla do říše hmotných přírodních nutností. Platí pro ni to, co oděl do slov jeden z nej osvětenějších moderních vědců, Max Plaňek: „To, oč tu jediné a pouze jde, je uznání takového pevného, i když nikdy ne zcela dosažitelného cíle, a tímto cílem je... úplné vymanění fyzikálního obrazu světa z individuality tvůrčího ducha.“⁹² A M. Plaňek popisuje také zpětné působení tohoto obrazu světa na člověka: „Subjekt pozorování, pozorující ‚já‘ se vytrhuje ze středu myšlení a je vykázáno na zcela skromné místo. A vskutku: jak žalostně malí, jak bezmocní si my, lidé, musíme připadat, když si pomyslíme, že Země, na níž žijeme, je v nezměrném vesmíru jen tím nejmenším práškem a neznamená víc, než holé nic“⁹³

...
Víra a vědění se dostaly díky nadvládě přírodovědeckého myšlení do moderního rozštěpení, příslušejícího teprve no-

92) Max Plaňek, Vorträge und Erinnerungen, Darmstadt 1965, str. 49.

93) Viz tamtéž pozn. 1, str. 327.

vověku. Požadavky pocitů víry musí být zničeny, nemohou-li nalézt žádnou oporu ve vědoucím poznání skutečnosti, neboť pak by člověk věřil něčemu, co nemůže znát. Když tedy věda maluje svůj obraz světa, který zahrnuje pouze vnější svět bez člověka, je člověk neschopen svému vědění věřit. Tak je paradoxem vědomí moderního člověka víra, která nemůže vědět, i věda, která nemůže věřit. Proto převládá v mnoha hlavách nálada agnosticizmu, která musí obojí, lidské vědění i víru, považovat za neschopné jakkoli uchopit pravdivou životní skutečnost. Člověk stále jen slyší, abychom uvedli příklad, jak se k této situaci vyjádřil již Hegel, když mu filozofie té doby v osobě Kanta vyšla v ústrety a „ujišťovala, že neexistuje žádné poznání pravdy; Bůh, podstata světa a ducha, je nepochopitelný a neuchopitelný; duch se musí zastavit u náboženství a náboženství u víry, pocitu a tušení, bez rozumného vědění. Poznání se nedotýká přirozenosti absolutna, Boha a toho, co je v přírodě a duchu absolutní, nýbrž všechno nepravé, časné a pomíjivé se zároveň těší přednosti býti poznáno... a právě takové poznání je třeba chápat jako svým způsobem historické a je třeba kriticky a učeně zkoumat jeho vnější stránky, z jeho obsahu však nelze činit vážné závěry. Došli tak daleko jako Pilát, římský prokonsul; když uslyšel od Krista slovo ‚pravda‘, odpověděl otázkou: ‚Co je pravda?‘ - ve smyslu jako někdo, kdo je s tímto slovem hotov a ví, že žádné poznání pravdy neexistuje. Tak bylo to, co odjakživa platilo jako to nejpotupnější a nejnižší, tedy zřeknutí se poznání pravdy, v našich časech povýšeno jako nejvyšší triumf ducha.“⁹⁴

Již dávno musely náboženské tradice přijmout skutečnost nadvlády vědy. Bernhard Grom, který za katolickou stranu věnoval antroposofii svou představu, kritizuje antroposofii na základě obvyklých myšlenkových předpokladů materialistické vědy a své křesťanské doktríny, ale přitom si vůbec nevšimá, že kdyby použil svůj vědecký způsob myšlení na své vlastní obsahy víry, pak by na ně mohl pohlížet pouze jako na zajímavé iluze, které by si žádaly nanejvýš pouhé

94) Georg Wilhelm Friedrich Hegel, Řeč ke svým posluchačům při zahájení jeho přednášek v Berlíně 28. října 1818.

psychologického vysvětlení. Grom pak také prohlašuje, že podle jeho pojetí nemůže existovat žádná vírou poučená „specificky křesťanská psychologie, pedagogika, medicína nebo politika“: „Po lekci, která byla katolické církvi udělena prostřednictvím případu Galilea Galilei, je pro přírodní i humanitní vědy naprosto nesporná.“¹ Veškerá moderní kultura a věda je tedy pro něho na víře naprosto nezávislá, následuje své vlastní zákonitosti; zároveň však má víra propůjčovat kultuře „základní orientaci“ a „konečný cíl“. Takže zde ohledně dotyčného názoru vystupuje v celé své příkrostiti rozpor: lidská kultura je pokládána za autonomní, avšak pouze zdánlivě, neboť má být právě ve své podstatě i konečných cílech závislá na nepoznatelných předpokladech víry a má jimi být určována. Podle toho by byl člověk nesvobodný a Kristus by pak nepřinesl svobodu a pravdu, nýbrž autoritu a věroučné předpisy. Pro výchovu však musí agnosticismus přinášet důsledek, z něhož plyne, že vzdělání pedagogů, opírá-li se pouze o vnější rozumové vědění naší civilizace, musí vést citové schopnosti a mravně-náboženské vlohy dítěte k naprostému odumření.

Antroposofická duchověda, tak jak ji vytvořil Rudolf Steiner, plně uznává oprávněnost přírodovědeckého způsobu myšlení na vlastním poli. Sama chce člověku ukázat cestu, jak mohou být prozkoumány i nadsmyslové skutečnosti člověka a jeho souvislosti s bytím světů. To je možné pouze proměnou obvyklých poznávacích schopností. Avšak poznatky antroposofie mohou být zkoumány a chápány i těmi, kdo v sobě sami nepocítují touhu jít jejími cestami bádání. Je tomu jako s každou pravdou. Neboť kdo by se domníval, že musí být vědcem matematikem, aby mohl uznat pravdivost určitého výpočtu? Antroposofie není náboženstvím a ani jím nechce být; nemá žádné vyznání víry a nezná kult. Váží si každého náboženského vyznání a proti žádnému nebojuje. Obrací se pouze k poznávacím schopnostem, které se skrývají v každém člověku. Věří, že moderní vědomí všude usiluje o to, aby pochopilo plnou skutečnost, aby pak z této skutečnosti získalo popudy k praktickému konání. Prostřednictvím své

¹ Bernhard Grom: Anthroposophie und Christentum, München 1989, str. 116.

duchovědy je antroposofie schopná napomoci, aby bylo vrženo světlo na pravdy, z nichž pramení i vznik různých náboženství. Za přínos k probíhajícímu vývoji křesťanství pokládal Rudolf Steiner poznání křesťanského mystéria Golgoty, které nechává člověka poznat toto tajemství jako duchovně probádatelnou skutečnost v centru pozemského vývoje lidstva.

Z antroposofické duchovědy pak vyrůstá Steinerova pedagogika. V roce 1919 byla založena první škola, svobodná waldorfská škola ve Stuttgartu. Odtud plyne obecné označení waldorfská pedagogika. Dnes pracuje mnoho set škol podle zásad této metody. Nadto může metoda nalézt uplatnění všude tam, kde je v ní spatřován plodný přínos pro výchovnou praxi. Metoda Steinerovy pedagogiky je založena na nazíravém poznání dítěte, vyvíjejícího se člověka samého s jeho tělesným, duševním a duchovním uspořádáním. Sama lidská přirozenost má být učiteli ideálním mistrem výuky pro to, k čemu může při jejím rozvoji přispět. Snaha vychovávat k určitému světovému názoru nebo dokonce přímo k antroposofii, je této pedagogice naprosto vzdálená. Na antroposofické společnosti jakožto zástupkyni antroposofie jsou školy Rudolfa Steinera nezávislé. Pro tuto pedagogiku už z její podstaty je celkem nesporné, k čemu má být dozrávající člověk vychováván. Neptá se, zda má být člověk vychováván podle programových bodů, zda mají být vychováváni vědci, šablony státního aparátu nebo výkonní hospodářští otroci. Tato pedagogika si klade otázku, jak má být utvářena výchova jako praktické umění, aby se všeobecné lidské schopnosti, které má člověk právě a jen proto, že je to tento konkrétní člověk, mohly rozvíjet pokud možno zdravým způsobem. (Protože v tomto ohledu existuje nejedno nedorozumění, je velice potěšující, že autor předchozího příspěvku jakožto zástupce ekumenické pracovní skupiny církvi vyjádřil své mínění ohledně skutečnosti, že waldorfské školy nejsou zaměřeny na světonázorové ovlivňování.)

Jak se staví Steinerova pedagogika k náboženské výchově a k vyučování náboženství? Zde je třeba hledět na skutečnost, že waldorfská pedagogika byla nejprve vědomě založena jakéhokoli vyučování náboženství. Rudolf Steiner od samého počátku prohlašoval, že vyučování náboženství je věcí vyznání. Škola poskytne prostory a vyučovací hodiny a

jinak přenechá vyučování náboženství katolické a různým protestantským církvím, v daném případě i jiným náboženským skupinám. Tato škola sama o sobě důsledně odmítá zodpovědnost za toto vyučování, jež však chce v .každém ohledu umožňovat. Rozhodnutí, zda a jaké vyučování náboženství bude možno navštěvovat, závisí zcela na rodičích dětí. Kdo se podívá blíže na tuto směrnici, uvidí, že se snaží vydat počet především dvěma věcem. První spočívá v tom, že školy Rudolfa Steinera nemají být v žádném případě světonázorovými školami a nevmešují se do oblasti názorové výměny náboženských společenství. Druhou věcí je pak plné uznání náboženské svobody jakožto nosného principu moderní civilizace. Vidět v tom pouze povrchní kompromis by bylo pochybením, neboť Rudolf Steiner vyznával s plnou vážností před pedagogickým sborem první waldorfské školy názor, že žádné dítě nesmí být odcizeno svému náboženství, a učitelé se proto musí postarat o to, aby děti, u nichž přetrvává nejistota nebo lhostejnost, byly šetrně upozorněny na vyučování náboženství jejich konfese. Jako znalec dětské bytosti totiž Rudolf Steiner věděl, jak důležité impulsy pro lidský život se mohou ukrývat právě v oblasti náboženské výchovy. Jakýkoli neoprávněný zásah do této sféry je pro Steinera zločinem spáchaným na osobnosti dospívajícího člověka a jeho výlučně k němu náležejících životních osudů.

Je tu však ještě také „antroposofické“ vyučování náboženství. První waldorfská škola byla sociálním počinem průmyslníka Emila Molta pro děti zaměstnanců jeho tabákového podniku. Byla to zcela veřejná jednotná škola, otevřená pro každého. Mezi jejími žáky byl velký počet dělnických dětí, jimž bylo jakékoli náboženské vyznání na hony vzdáleno, takže by neabsolvovaly žádné vyučování náboženství. K nim se pak přidávaly děti z antroposofických rodin. Z této situace vznikl požadavek, dotázat se Rudolfa Steinera, zda by i pro tyto děti nemohl být zaveden předmět náboženství. Pro tuto potřebu se tedy rozhodl zřídit svobodné vyučování náboženství, které bylo tedy vyvinuto na základě antroposofie. Zřídily se proto i skromné formy kultu v podobě „nedělního konání“. Pro děti, které by se jinak neúčastnily žádného vyučování náboženství, vzniklo tedy antroposofické vyučování náboženství. Vyučují je laici. Může na ně upozornit, jakákoli forma propagandy v jeho prospěch se však

odmítá. Je však třeba dát dobrý pozor, aby i ono zůstalo na škole externí v tom smyslu, že je vyučováno zvnějšku jako jakékoli jiné vyučování náboženství. Není spravováno školou, nýbrž výslovně kolegiem vhodných antroposofických učitelů náboženství, kam mohou patřit i mimo stojící osobnosti antroposofického života. Totéž platí i pro později vzniklé „křesťanské společenství“, tedy hnutí pro náboženskou obnovu, které vzniklo samostatně díky farářům a studentům teologie a v němž Rudolf Steiner působil zvnějšku jako pomocník a rádce. Na Steinerově škole je toto společenství externí, na stejné úrovni s ostatními náboženskými společenstvími.

Shmeme-li běžnou praxi na waldorfských nebo Steinerových školách, výsledkem bude následující směr (přičemž mohou existovat odchylky v jednotlivostech, neboť školy pracují v nej různějších podmínkách v zemích všech kontinentů a většina z nich má vlastní samosprávu). Jako praktický ideál však může platit: Steinerova pedagogika jakožto všeobecně lidská výchovná metoda existuje původně bez zamýšleného vyučování náboženství. Toto je přenecháno konkrétním náboženským společenstvím, přičemž za jeho výuku nesou tato společenství sama zodpovědnost. Pro rodiny, které si to přejí, může být zřízen předmět svobodné výuky náboženství, který byl vyvinut na základě antroposofické pedagogiky. Také ten je vyučován mimo školu zvnějšku; přičemž zde zjistíme pouze jediný rozdíl, a sice, že je vyučován pedagogy školy podle téže metody, která je rovněž v základu celé školy.

Antroposofické vyučování náboženství a k němu náležející kultické projevy je třeba vidět jako výslovně pedagogické zřízení. Jedná se zde pouze o to, aby byla dětem poskytnuta zvláštní péče v jejich niterných náboženských potřebách pro růst jejich celkové lidské osobnosti. Náboženské vzdělání zde není záměrem, neexistuje vyznání a vytvoření jakéhokoli společenství není možné, neboť vyučování náboženství a jeho věku přiměřené kultické podoby docházejí samy ke svému konci ukončením žákovy školní docházky.

Další otázky ohledně náboženské výchovy bychom se zde měli dotknout alespoň okrajově. Je skutečně náboženská výchova taková, že je třeba na ni pohlížet odděleně od ostatních vyučovacích předmětů i celkového života školy?

Jakoby veškeré další vzdělání dospívajícího člověka bylo zcela nenáboženské? Lze s klidným svědomím ponechat mravně náboženskou stránku přirozenosti dítěte v celku školního života napospas úplnému odumření a namlouvat si, že snad lze v rozporu k tomu všemu v několika oddělených hodinách vyučovat ještě cosi jako „náboženství“? Podobné uzpůsobení výchovy musí v dítěti vyvolat účinek, že je náboženský prvek čímsi, co už od počátku nemá s celým životem nic společného. Zde spočívá základní otázka našeho výchovného života. Ve Steinerově pedagogice je už i tak obsažen pokus, aby se ve všech oblastech výuky pamatovalo především na všechny mohutnosti lidské mysli a citu tak, jak se v dítěti rok od roku vyvíjejí a proměňují. Především v předškolním věku, kdy dítě podle své podstaty ještě nemá sklon přijímat především pojmové vědomosti, je třeba vyhnout se veškerému vyučování s intelektualizujícími pojmy ve všech předmětech, jinak dítěti hrozí, že zalání jeho pocitový a volní život. Právě v něm však má kořeny mravně posuzovací schopnost člověka, vyvíjející se podle pohlavní zralosti. Nakolik je i náboženská stránka člověka zakotvena v týchž rozumových a citových mohutnostech, dostává pak také ona dostatečnou všeobecnou živnou půdu v umělecky obrazné výukové metodě, která je Rudolfem Steinerem použita právě pro mladší školní věk. Kdo zná svět a má dostatečnou pedagogickou zkušenost, bude vědět navíc i to, že lze v každém vyučovacím předmětu nalézt styčné body s náboženskými otázkami, které jsou zcela přenechány přechodné péči jednotlivých učitelských osobností, které vždy stojí tváří v tvář své konkrétní skupině dětí a jejich potřebám. Zodpovědnost za výuku totiž leží ve Steinerových školách především na jednotlivé osobnosti učitele; to, co sám pokládá vnitřně za nepravdu a co naučil pouze zvenjšku jen proto, že je to zahrnuto v učebních osnovách, to též nebude mít na jeho žáky žádný zvláštní účinek. A konečně se i oslavy výročních slavností a jiné společné události školního života, jak je to na Steinerových školách zvykem, také snaží svým dílem přispět k náboženskému prvku ve všeobecné výuce a ve školním životě.

Na závěr chceme stmčně načrtnout svobodné antroposofické vyučování náboženství v jeho stavbě.⁹⁶ Je třeba zdůraznit, že u učitele předpokládá obsáhlé znalosti antroposofie

a pedagogiky. Je to křesťanské vyučování náboženství v tom smyslu, že v bytosti Krista, která se svým vzkříšením natrvalo spojila s pozemským vývojem lidstva, se jako *podstatná skutečnost* zjevilo to, co je *vyučováno* a nazíráno i v ostatních náboženstvích a ve veškerém tajném vědění o božství.⁹ Antroposofické vyučování náboženství vůbec nesleduje nějakou jinou metodu než veškeré vyučování ve Steinerově pedagogice: co dítě potřebuje pro svůj vývoj v různém věku svého života? Vyučování je spojeno s dobrovolnou návštěvou forem kultu, odstupňovaných podle věku dítěte, které zde může být doprovázeno rodiči. Tady se dětem poskytuje možnost prožívat křesťanské prvky ve slově, obrazu a gestu.

V prvních ročnících školy jsou duševní a duchovní schopnosti dítěte, které se osamostatňují až později, ještě

96) Zásadní výklad Rudolfa Steinera o vztahu výchovy k náboženství se nachází mj. v jeho přednáškovém cyklu konaném v Anglii roku 1923: Geistesleben und Erziehung, SV 307. Vynikající vhlad do vyučování náboženství na Steinerových školách poskytuje sešit č. 11, 1993, časopisu Erziehungskunst: Monatsschrift zur Pädagogik Rudolf Steiners, zvláštní vydání: Religiöse Erziehung an der Waldorfschule. Obsahuje k tomuto tématu také velice pozoruhodné příspěvky od katolických a evangelických učitelů náboženství.

Rudolf Steiner: Das Christentum als mystische Tatsache und die Mysterien des Altertums, SV 8; Von Jesus zu Christus, SV 131.

silně zapojeny do růstu a vývoje jeho tělesné konstituce. Zde se může skládat výuka náboženství především z toho, jak dítěti zprostředkovat celkový cit pro to, že v celé přírodě žije také duch. Jak se v jednotlivých skutečnostech přírody názorně projevuje nejvyšší moudrost světa, jak je například rostlina oddána světlu a jak zjevuje krásu svého od vášní oproštěného života, který člověk s vděčností požívá jako chléb, a jak konečně člověk se svou vzpřímenou postavou a od země osvobozenými rukama stojí ve vesmíru jako spolupracovník božského tvoření, jak z jeho úst plynou hlásky řeči, již stvoření chválí samo sebe, tak nebo podobně může učitel před dětmi rozvíjet svět v obrazných vyprávěních plných úcty. Může zde být použita také nábožensky přirozená moudrost pohádek. Na tomto stupni se výuka zcela vyhýbá jakýmkoli příkazům a abstraktním náboženským pojmům. Rudolf Steiner vykládá, že také Ježíšův život, jak jej líčí evangelia, ještě nemůže a ani nemá být dětským rozumem smysluplně přijímán. Tento první stupeň lze nazvat výukou, která zcela vychází z prožívání božství Otce.

Na dalším stupni, zhruba od 9 až 10 let věku dítěte, pak vyučování náboženství přechází k pohledu na lidský osud. Teprve v tomto věku děti začínají vnímat ve svém nitru samy sebe jako bytosti oddělené od svého okolí. Nyní se lze pokusit o probuzení účasti a láskyplného spoluprožívání osudových cest lidí, ať už jsou ze Starého zákona, dějin nebo vlastní životní zkušenosti. Význam zrození a smrti, reinkarnace a karmy, toho, jak se vlny průběhu života tříští o životy druhých lidí, to všechno může být představeno názornými příběhy, oslovujícími lidskou účast na radosti a utrpení. Na tomto stupni se později u dětí začíná vyvolávat vliv proměny světa Kristem Ježíšem a žákům se podává i líčení čtyř evangelíí. Je to svět Syna, toho podílu božství v nitru člověka, jež působí v nesobecké lásce a také v osudu lidí.

A konečně následuje na třetím stupni vyučování, jehož předmětem je pojem křesťanství v nejširším smyslu. S pohlavní dospělostí jsou nyní žáci schopni samostatného úsudku a kriticky pozorují všechno věroučně náboženské. V návaznosti na dějiny křesťanství nebo na prvky z jeho bohaté-

ho světa pojmů se směřuje k tomu, aby žáci dokázali prožívat vědomé pochopení pravd křesťanství. Zde může být ústředním motivem událost Pavlovy vize před Damaškem nebo Lessingova epochální myšlenka, že zjevené pravdy mohou být v životě bezprostředně uchopeny lidským rozumem. Tento třetí stupeň výuky náboženství se dá označit výrazem Ducha. Závěr výuky svobodného antroposofického náboženství pak následuje ve dvanácté a zároveň poslední třídě, a podle údajů Steinerových učebních osnov jej tvoří přehled dějin náboženství od nejjednodušších náboženství až po světová náboženství, přičemž je možno chápat křesťanství jako souhrn veškerých náboženských pravd.